

כשם שיגעו אבותי / מדרש

מתוך "פתחו את השער" מד"ל לכתה ו', תשנ"ו, עמ' 151-154

הקדמה

קטע זה מוגדר כמדרש, ואכן יש לראותו כדרשה לפסוק "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג).

לטקסט שלפנינו* שני מקורות: האחד מופיע בויקרא רבה כה, והוא כתוב ארמית, והשני בתנחומא קדושים. מדרש ויקרא רבה הוא מדרש ארץ ישראלי קדום יחסית ומדרש תנחומא מאוחר ממנו.

הטקסט שבמקראה הוא עיבוד המשקף במידה רבה את לשון המקור, אך יש בו השמטות קלות ובסיומו חסר קטע שלם.

ניתוח

הפסוק: "כי תבואו אל הארץ ונטעתם..."¹, העומד ביסוד הדרשה, בא בויקרא כהיגד הלכתי בענייני מצוות עורלה, אך בסיפור שלפנינו נדרשת ממנו התייחסות ואמירה המכוונת לנטיעה בארץ ולהיאחזות בה.

המדרש משקף קרוב לוודאי את הימים שאחרי מרד בר כוכבא, שעה שהאחיזה של עם ישראל בארץ עמדה בסכנה. בנסיבות אלה ראה הדרשן צורך מיוחד ללמד על חשיבות הישיבה בארץ ועבודת האדמה.

המעשה פותח באדריאנוס המטייל כביכול בשבילי טבריה.

אדריאנוס קיסר רומי (שחי במאה השנייה לספירה) היה מדכא מרד בר כוכבא ונתפס כמי שהביא שואה על עם ישראל. אחרי דיכוי המרד נגלו תוצאות המאבק לעיני כול. תושבים רבים נהרגו, נשבו או נמכרו לעבדים. קרקעות רבות הופקעו מבעליהן על ידי השלטונות, ויישובים רבים נהרסו. שדות נשרפו ומטעים נגדעו, יהודה נהרסה כמעט כליל, ועמל של שנים ירד לטמיון. אדריאנוס הצליח לדכא את המרד, אך כדי למנוע הישנות של מרד כזה בעתיד לא הסתפק בחורבן והחליט להכות מכה ניצחת את היהדות עצמה. לכן פגע פגיעה אנושה במעמדה של ירושלים - במקום שבו עמד בית המקדש בנה אדריאנוס מקדש לאל הרומי יופיטר, ובמרכז הר הבית הציב פסל של עצמו. את שמה של ירושלים שינה לשם הרומי "איליה קפיטולינה".

* הטקסט מופיע במקראה "פתחו את השער" לכתה ו' התשמ"ט עמ' 94-95

אדריאנוס גזר גזרות שמד רבות, ביניהן - לא ללמוד את מצוות התורה, לא לסמוך חכמים חדשים שישמשו כהנהגה רוחנית, לא לקיים ברית מילה, חופה וכו'. מי שנתפס מפר את הגזרות, הוצא להורג בעינויים קשים. על כן כינויו בקרב היהודים באותה תקופה היה "שחיק עצמות", קללה שפירושה: שישחקו עצמותיו. לאחר שנים מספר בטלו הגזרות, והיישוב היהודי הלך והתאושש אט אט, אך התחדשות זו לא ניכרה ביהודה וירושלים אלא **בגליל** שבו מתרחש סיפורנו.

תמונה ראשונה

התמונה הראשונה מוקדשת לדו-שיח בין אדריאנוס לבין הזקן. השיחה בין שניהם נושאת אופי נינוח ואפילו ידידותי. אם אין יודעים את הנסיבות ההיסטוריות שברקע, אפשר לראות את השיחה כשיחה טבעית בין מלך לאחד מנתיניו. במקור בויקרא רבה פונה המלך לזקן תחילה וקורא – **סבא, סבא אי קרצת לא חשכת**", דהיינו, אם היית משכים לא היית צריך להחשיך, ועניינו – אם היית נוטע בצעירותך לא היית צריך לעסוק בכגון אלה בזקנתך. ניסוח עדין זה המשתמש במוטיב של מלך סקרני הפונה לזקן חרוץ, לובש פנים שונות לחלוטין, כשיודעים מה עשה אדריאנוס לעם ישראל. הנה, האמורא ר' שמעון בן יקום (חי כמאה חמישים שנה אחרי מרד בר כוכבא) זוכר לומר – "...שלא היו זיתים מצויין שבא אדריאנוס הרשע והחריב את הארץ, אבל עכשיו שהזיתים מצויין..." (ירושלמי פאה פז, הא).

דומה שבתודעת הדור נזכר אדריאנוס גם כמי שהשמיד את החקלאות, ועל רקע זה בא סיפורנו ומלמד על חידושה של הנטיעה בהסכמתו של אדריאנוס.

ברור שעל פי נתונים אלה הדיון בינו לבין הזקן חורג מדיון אנושי פשוט בין בעל הסמכות לבין איכר, המקובל בסיפורי עם רבים, והופך להיות ויכוח לאומי ממדרגה ראשונה. הוויכוח מתחדד על רקע מקום ההתרחשות. טבריה הפכה להיות מרכז יהודי מוביל בימי רבי יהודה נשיא, כשני דורות לאחר מרד בר כוכבא, וכך היא משתקפת במדרשנו. מרכז הכובד של היישוב היהודי עבר לגליל. אדריאנוס "מחריב הארץ", העובר כביכול בשבילי טבריה, מתוודע ליישוב יהודי חדש ונוכח לדעת כי חרף גזרותיו והגבלותיו, עם ישראל ממשיך ליישב את ארץ ישראל. בשלב הבא בדו-שיח מנסה אדריאנוס להניאו מלנטוע בהדגישו את גילו המופלג. לעומתו, הזקן מדגיש את הדאגה לבניו ולדור הבא. בהערתו של אדריאנוס "אם תזכה לאכול מהן תהא מודיע ליי" החותמת את הדו-שיח בתמונה זו, יש מידה מסוימת של חוסר אמון מהול בציניות.

תמונה שנייה

תמונה זו פותחת בהבשלת הפרות. הזקן, שלא שכח, מובילם לארמון המלך. בדין ודברים קצר בינו לבין השומרים הוא מוכיח את נחישותו להיכנס לארמון כדי להוכיח למלך שלמרות ספקנותו, הוא צדק ולא המלך.

תמונה שלישית

כאן מורה אדריאנוס לעבדיו לכבד את הזקן, להושיבו על כיסא זהב ולמלא את כלכלתו (כלכלה=סלסלה) דינרי זהב. את בקשתו התמוהה הוא מסביר לעבדיו במילים: "בוראו מכבדו ואני לא אכבדו?". יש בכך משום הודאה כי הזקן הוא שניצח. המדרש מתייחס לאמירה זו כלאמירה שיש בה משמעות לאומית רחבה. המסר הוא כי גם אם נכשל עם ישראל במאבק הצבאי נגד אדריאנוס, הוא ינצח בכוח ההיאחזות האיתנה בקרקע.

אם כן, אין זה סיפור עם תמים ופשוט, כי סיפור עם פשוט היה מסתיים בעובדה שהאיכר הזקן יצא נשכר מעם המלך. זהו סיפור הנושא משמעות לאומית, כי לסיומו יש משמעות: "בוראו מכבדו, ואני לא אכבדו?" במה מכבדו בוראו? בוראו מכבדו בהצלחת מעשי ידיו; בוראו מכבדו בחכמה שחלק לו, באריכות ימים, בהיותו מושרש בארץ; במעשה ידיו הזקן מייצג את ההמשכיות ואת יכולת הקיום הלאומית; בחכמתו הוא עומד כנציג לאומי בעימות עם מלך עוין, והוא מנצח בוויכוח.

האמנם ניצחון?

הבאת התאנים לאדריאנוס על יד הזקן, המעידה מצד אחד על ניצחון, מדגישה ומבליטה מצד אחר את חוסר היכולת להביא ביכורים למקדש בירושלים.

כידוע התאנים מבכירות ראשונות, והן ראשית הביכורים. עניין זה מוצא ביטוי בסדר שבו כתובים הדברים במשנה - "כיצד מפרישין את הביכורים? יורד אדם לתוך שדהו, ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רימון שביכר קושרו בגומי ואומר: הרי אלו ביכורים" (משנה, ביכורים פג מא). מכאן שניצחון מתוחכם על מלך זר עדיין אינו חזות הכול.

מדריכים למורה מחומרי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים עד שנת תשנ"ה 1998

יש להוסיף לכך את המשכו של הסיפור בויקרא רבה, שאינו מובא במקראה, שבו מנסה זוג שכנים לחקות את "הצלחתו" של הזקן בהנחה שהקיסר אוהב תאנים. הם הביאו לו מפרותיהם, אך אלה הושלכו בפניהם ברוב ביזיון וקצף, ולא נותר להם אלא להתנחם בכך שלא היו אלה אתרוגים!

מעבר לצד ההומוריסטי ולמוטיבים הידועים של סיפור עממי על אודות כישלונם של חמדנים שוטים, מתחזק כאן הצד העקרוני של אי אחידות בתגובת העם לקיסר. לא הכול נוהגים כאותו זקן, ויש רודפי בצע שרואים את החקלאות באור שונה לחלוטין.

הצעות להפעלה

1. המדרש מציג שני עולמות, שתי השקפות עולם ושתי דמויות שונות במהותן. על כך יש רמזים כבר במשפטי הפתיחה של המדרש. לכן לפני קריאת המדרש אפשר לכתוב את המשפטים הראשונים על הלוח ולבקש מן התלמידים לחשוף את מרב הפרטים העולים מן הפתיחה (אקספוזיציה) על אדריאנוס ועל הזקן ולהעמידם אלה מול אלה:

"מעשה באדריאנוס שהיה עובר בשבילי טבריה,

ראה זקן אחד שעומד וחופר חפירות ונוטע נטיעות".

אדריאנוס(שם זר, רומי) זקן אנונימי ששמו אינו מצוין

עובר בשבילי טבריה עומד, חופר חפירות ונוטע נטיעות

איש זר אדם ששייך למקום, נמצא בארצו.

2. כאן מוצע להביא בפני התלמידים פרטים על דמותו של אדריאנוס ממקורות נוספים ולהוסיפם למה שכתבו במשימה הקודמת.

מלך(שליט) איכר(נתין)

קיסר רומי - מפורסם יהודי מארץ ישראל

לוחם חזק יהודי זקן (חלש מבחינה פיזית)

צעיר זקן בשנים ובחכמה

הורס, כורת בונה, נוטע

3. לאור הפתיחה, מה יכול להיות ההמשך הצפוי של המדרש?
- עימות, ויכוח, ניגוד בין שתי גישות וכדומה.
4. כאן המקום לעיין בסיפור תוך כדי הבהרת תהליך הוויכוח על שלביו השונים: שלב הטיעונים, שלב ההכרעה ושלב ההודאה - ההכרה בצדקת עמדתו של אחד הצדדים.
5. כיצד מקבל המדרש משמעות רחבה מעבר לסיפור על מפגש אקראי בין קיסר רומי לבין אחד מזקני טבריה? ראוי להדגיש שזהו עימות בין שתי דמויות המייצגות השקפות עולם שונות ויחס שונה לאדמה.
6. מה כוונת המשפט: "בוראו מכבדו ואני לא אכבדו?"
7. האם ניצחונו של הזקן הוא ניצחון מלא?
(מצד אחד הוא מנצח, ומצד אחר, "ניצחונו" דווקא מחדד את הכאב על היעדר המקדש, המרכז הרוחני והדתי של עם ישראל מאז פלשו הרומים לארץ. באופן אירוני המדרש מדגיש, כי הזקן מביא את התאנים שהבכירו **למלך** רומי ולא **למקדש** בירושלים.)
8. המדרש שלפנינו צמוד לפסוק "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג). התלמידים יתבקשו לקרוא את המדרש עד סופו ולנסות לברר, מדוע בחר הזקן דווקא לנטוע עץ תאנה ולהביא את פרותיה למלך. בהמשך ינסו להבין מה מייחד אותה ומה היא מסמלת.
ניתן להיעזר במדרש הבא:
"נוצר תאנה יאכל פריה" (משלי כז, יח).
למה נמשלה תורה לתאנה? אלא כל הפירות יש בהם פסולת: תמרים יש בהם גרעינים, ענבים יש בהם חרצנים, רימונים יש בהן קליפין, אבל תאנה כולה יפה לאכול; כך דברי תורה אין בהם פסולת,

מדריכים למורה מחומרי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים עד שנת תשנ"ח 1998

שנאמר: כי לא דבר ריק הוא מכס. ("ילק"ש יהושע א בשם מדרש ילמדנו "כיצד מפרישין את הביכורים יורד אדם... ורואה תאנה שביכרה...").